

Fogalmi, elméleti és módszertani megközelítés

A hazai és a nyugat-európai várostörténeti kutatások az utóbbi évtizedekben arra világítottak rá, hogy a város fogalmának meghatározása nagyon bonyolult feladat, ugyanis a különböző diszciplínák (statisztika, demográfia, közigazgatás, régészet, földrajz, történelem, jog, filológia, filozófia, néprajz, antropológia stb.) más és más szempontok szerint definiálják, s ezek a meghatározások általában csak azokat a tényezőket veszik figyelembe, melyek relevánsak az adott kutatási terület, tudományág szempontjából (Pál 2003: 9–12).

Az erdélyi városok meghatározásában, a különböző diszciplínák elemzéseiben rendszerint történelmi, közjogi, etnikai, demográfiai és gazdasági tényezők dominálnak. Kozma Ferenc az 1879-ben megjelent *A Székelyföld közigazgatási és közművelődési állapota* című munkájában a következőt írja a város és a falu fogalmának értelmezésével kapcsolatban: „Némelyek a fogalom döntő jelét a lakosság számát kívánják tekinteni, kik szerint 10000 lakón aluli községek mind egyszerűen faluk maradnának. Mások a műveltségi állapotot veszik alapul, míg nálunk a jogok és kiváltságok döntenek” (Kozma 2008 [1879]: 67, Gyáni–Kövér 2006: 56). Továbbá a város meghatározása szempontjából fontos tényezőnek tekinti a lakosság foglalkozását és annak életszínvonalát is.

A történészek és a földrajzosok többsége a *közigazgatási-jogi város* alatt egyrészt a szabad királyi városi (civitas) kiváltsággal rendelkező települést, másrészt az egykor földesúri fennhatóság alatt álló, de valamilyen szintű autonómiával és saját igazgatással rendelkező mezővárost (oppidum) értik. Kövér György szerint a város fogalma és tartalma jelentős mértékben megváltozott, különösen az 1848-tól kezdődő, a városi települések összességére kiterjedő szabályozások és közigazgatási reformok eredményeképpen. Így az 1870-es évek elején a szabad királyi városok közül egyesek *törvényhatósági jogú* városokká váltak, míg a mezővárosok egy részéből *rendezett tanácsú városok* alakultak, mások pedig elveszítették korábbi városi jogállásukat (Gyáni–Kövér 2006: 54–55).

A város meghatározására a szociológiában két definíció is létezik. Az egyik szerint a „város az a település, melynek lakossága és környezete, a környező falvak számára bizonyos *központi funkciókat* lát el”, ahol szaküzletek találhatóak, van orvosi ellátás, magasabb szintű iskolák és művelődési intézmények működnek. A másik definíció szerint a faluval szemben a város „foglalkozás, műveltség, életszínvonal, gondolkodás szempontjából *heterogénebb*” lakossággal rendelkezik, melyben jóval személytelenebbek az

emberi kapcsolatok, gyengébbek benne a szomszédsági és a családi kapcsolatok, emiatt jóval gyakoribbak területén a deviáns viselkedések (Andorka 2006: 202).

A 20. században a földrajztudomány alkalmazta és érvényesítette elsőként a *funkcionális városszemléletet*, ugyanis a kutatók fokozatosan rájöttek arra, hogy csupán a jogi és a népességi szempontok alapján rendszerint csak hiányos következtetéseket lehet levonni. Már a 19. században Bárándy János, magyar statisztikus a 900 magyarországi mezőváros közül 195 települést *polgárvárosként* azonosított, vagyis azokat valamivel jelentősebbnek találta a többinél. A későbbi kutatók a városképző funkciók sorában fontosnak tartották az ipar, a kereskedelem és az ezzel együtt járó központi kereskedelmi szerep, valamint a közigazgatási és a kulturális tényezők figyelembevételét is (Gyáni–Kövér 2006: 58–59). A reformkori Magyarország piackörzeteiről, piacközpontjairól és városairól Bácskai Vera és Nagy Lajos 1984-ben jelentetett meg alaposan dokumentált, korszerű szintézist (Bácskai–Nagy 1984).

Penelope J. Corfield szerint a várostörténetészeknek minden olyan településsel kell foglalkozniuk, mely városként funkcionál. „A városi funkciók általánosan elfogadott kritériumai a következők: 1. egy bizonyos népességnagyság és laksűrűség; 2. túlnyomórészt nem agrárjellegű gazdaság; 3. az intézményes szervezettség elemei; 4. bizonyos mértékű társadalmi heterogenitás; valamint 5. kulturális azonosságtudat és városként való elfogadottság; melyeket néha *városi életmód* néven foglalják össze.” (Corfield 1995: 3.)

A második világháború után a kutatók általában a korszerűsödő és a sokszínűsödő, a nemzeti városokból hirtelen nagy- és világvárosokká átalakuló modern urbánus központok alapvető funkcióit, szerepeit és jellegzetességeit vizsgálták. Robert Redfield és Milton Singer közösen írott tanulmányukban mutatták be az *ortogenetikus* és a *heterogenetikus* városfejlődés útjait és módozatait. Az ortogenetikus városok, Redfield és Singer kutatásai szerint, rendszerint úgy jöttek létre, hogy a települések korábbi homogén, organikus jellegű kis hagyományai fokozatosan tovább finomodtak, végül pedig összetett kultúrában finalizálódtak. Ezekkel szemben a heterogenetikus jellegű urbánus helységek kultúrája alapvetően sokszínű, domináns jellegű elemekből és rétegekből épült fel, s így azok voltaképp olyan hatalmas kommunikációs központok, helyszínek, ahol a különböző kultúrákhoz és társadalmi rétegekhez tartozó embercsoportok folyamatosan kapcsolatba léphetnek egymással, ahol mindig újabb és újabb kulturális javak keletkeznek, találkoznak, kölcsönösen hatnak egymásra és kicserélődnek (Redfield–Singer 1954, Hannerz 1999).

A városok meghatározása rendjén én is leginkább a modernizációs megközelítéseket fogadom el. „A modernizációs elméletek szemlélete szerint a város, mint a modernizáció motorja, kulcsfontosságú szerepet játszik a társadalom modernizációjának folyamatában, emiatt a városkutatás jelentős részét a modernitás-leírások teszik ki.” (Pásztor Gy. 2006: 38.)

A magyar társadalomtörténeti kutatások kiemelt fogalma a *polgárosodás* és a *modernizáció*. Általában olyan innovációs rendszernek tekintik mindkettőt, melyek szervesen kiegészítik és követik egymást a városi és a falusi társadalom átalakulása, fejlődése során. A polgár szavunk német eredetű, mely a középkor idején egy városi település teljes jogú lakosát jelentette, mint a *Bürger* vagy a *bourgeois*. Az európai polgárságot a kultúra és az életmód terén olyan közös értékek jellemezték, mint az egyéni teljesít-

mény tisztelete, a gazdaságban a profit, a társadalomban a megbecsülés, a politikában pedig a befolyás iránti fokozott igény. Mindennapjaikat a rendszeres, kitartó munka, racionális életvezetés, a család megbecsülése, valamint a magas kultúra iránti fokozott igény határozta meg (Kocka 1988: 25–29). Mivel számos európai nyelvben nem is nevezik meg külön szóval a polgárosodást, a kutatók legtöbbször első és második modernizációról beszélnek (Garai 1995, 2003: 212–245).

A polgárosodás, Granasztói György szerint, olyan összetett folyamatot jelöl, melynek eredményeképpen egy személy a demokratikus, szabad, polgári társadalom egyenlő és teljesjogú alanyává, egyedévé válik. A magyar társadalomtudományi és politikai diskurzusokban voltaképp egy olyan eszményi állapot felé való haladást jelöl, melynek eredményeképpen kiépül egy demokratikus, civil és szekularizált társadalom. Annak szabad és önálló tagjai a nemzetállam keretében ugyanazokkal az alapvető emberi jogokkal és kötelességekkel rendelkeznek, saját akaratukból pedig szabadon társulhatnak (Granasztói Gy. 1998).

Kósa László a polgárosodást a társadalom és a kultúra olyan átmenetének, mozgásának tartja, melynek során az egyének megszabadulnak korábbi feudális kötöttségeiktől, jellemzőiktől, stratégiáiktól, s fokozatosan a társadalom szabad, vállalkozó szellemű egyénei lesznek (Kósa 1990: 57–58).

A magyar néprajzkutatók, különösen a második világháborút követő évtizedekben, kiemelten foglalkoztak a magyar mezővárosok kialakulásával, alakulásával, fejlődésével, sajátos polgári és agrártársadalmával, jellegzetes kultúrájával. Kihangsúlyozták, hogy ezek a települések milyen jelentős szerepet játszottak az új polgári, városi minták falvak felé történő közvetítésében, valamint a parasztpolgárság megjelenésében (Szilágyi 1995, Kocsis 2012).

Nemcsak a magyar, hanem az angol és a német társadalomtörténészek is rámutattak arra, hogy az arisztokrácia sok európai országban egészen a 20. század elejéig jelentős birtokokkal rendelkezett, gazdag társadalmi réteget alkotott, sőt még a politikai hatalmat is kezében tartotta. Tehát miközben az idegen származású nagyburzsoázia egyre jelentősebb szerepet játszott a gazdasági életben, a politikai hatalom kulcspozícióit továbbra is az arisztokrácia kezében hagyta. Ez a felemás helyzet nemcsak a magyar, hanem az angol és a német polgárosodást is alapvetően meghatározta, mivel sok európai országban éppen a nemesi réteg játszott kezdeményező szerepet a folyamat kibontakozásában, máshol pedig éppen a nagyon heterogén jellegű városi polgárság hasonult az arisztokráciához (Hanák 1962, Bibó 1989).

Benda Gyula a polgárosodásnak egy szűkebb és egy tágabb jelentését fogalmazta meg. A szűkebben értelmezett polgárosodás, szerinte olyan folyamatot jelent, melynek során az emberek fokozatosan a polgári gazdasági rend és sajátos életforma felé haladnak. E változás során kiteljesedik az egyén autonómiája, szabadsága, s miközben életpályáját már egyre inkább individuumként tervezi meg, sajátos életfelfogást és életmódot adaptál. Benda Gyula szerint a polgárosodás tágabb jelentése olyan átmenetet jelent, melynek során a tőkés gazdasági élet és társadalom új tartalmakat (pl. piaci viszonyokkal számoló vállalkozói mentalitás, individualizáció kiteljesedése, állampolgárrá válás stb.) honosít meg. Habár az individualizáció elmélyülése az egyén kapcsolatainak beszűkülését és a korábbi közösségek fokozatos szétesését eredményezi, továbbra is megőrzi a polgárság alapvető értékét és menedékét, a kiscsaládot (Benda 1991).

A társadalomkutatók egybehangzó véleménye az, hogy a modern világ kialakulása olyan történelmi folyamat, mely a 15. századtól egészen napjainkig tart. A Nyugat-Európából induló technikai, társadalmi és kulturális újítások az emberiséget folyamatos ritmus- és szemléletváltásra készítették, amihez a későbbiekben a vasút, a távközlési rendszerek gyors elterjedése is sokban hozzájárult. Az írástudatlanság felszámolásával pedig az ipari társadalom humán erőforrása teremtődött meg, majd azt követte a nők fokozatos emancipációja is (Gagyí 2009: 35–36).

Gyáni Gábor írásaiban azt hangsúlyozta, hogy Magyarország polgárosodása (modernizációja) elsősorban a 19. század elején kezdődött el, és több egymást követő szinten, viszonylag rövid idő alatt zajlott le a nyugat-európai folyamatokhoz hasonlóan. Szerinte a „polgárosodás valójában a piaci gazdaságba, a tőkés társadalomszervezetbe, valamint a alkotmányos-liberális és demokratikus államszervezetbe és politikai kultúrába való átalakulás folyamatát jelöli”. Gyáni szerint a polgárosodásról azonban úgy is lehet beszélni, hogy ezek közül az egyik vagy a másik említésénél a köztük lévő kapcsolatot figyelmen kívül hagyjuk (Gyáni 2002: 13–14).

Maga a polgárság, főként a modern polgár fogalma az egyik legnehezebben meghatározható történelmi kategória, ugyanis a polgár *nem osztálykategória*. A polgár fogalma elsősorban a tőkés (piaci) vállalkozáshoz kötött jövedelemszerző munkát végző, vagy (modern) szellemi tevékenységet kifejtő személyt jelöl, takar. De polgárként azonosítják azokat is, akik általában olyan életmódot folytatnak, mely polgárként hat, vagyis mentalitásukat a modern értékrend jellemzi. Az 1980-as években világszerte kibontakozott polgárságkutatásnak két markánsabb irányzata él egymás mellett a magyar történetírásban is, az egyik a vállalkozástörténelmi, a másik pedig a kultúrtörténelmi vonulat (Gyáni 2002: 10–11).

Ferdinand Tönnies modernizációnak nevezte azt a folyamatot, melynek során a kisközösségek reciprocitáson alapuló kapcsolatai rendre visszaszorulnak, elmélyül az individualizmus, hangsúlyossá válik az egyéni életpálya-építés és a piaci viszonyokkal számoló mentalitás, valamint a nemi, nemzedéki, társadalmi szerepek további szegmentálódása (Tönnies 1983: 76–79).

Mark Granovetter később már arra mutatott rá, hogy a modern társadalmakban elsősorban a *gyenge kötések*, kapcsolatok dominálnak, azok szerepe válik meghatározóvá (Granovetter 1995). A városokban élő emberek viszonyát leginkább a gyenge, személytelen kapcsolatok jellemzik, ami együtt jár a személyiség autonómiájának kiteljesedésével, a helyi erős kötődésekből való kiszabadulással, a közösségbe való integráció csökkenésével, a társadalmi differenciálódással és specializálódással. A modern város egyúttal a különböző életmódok, értékrendek, világlátások találkozási helye is (Pásztor Gy. 2006: 57–62). A legújabb antropológiai stúdiumok szerint a modernizáció folyamán elmélyül az individualizáció, a közösségek szétesése, gyökeresen átalakulnak a korábbi családi kapcsolatok és nemi szerepek (Fejős 1998).

Fejős Zoltán a modernizációs elméletekről szóló összefoglalásában kiemelte, hogy a folyamat eredményeképpen a különböző típusú agrártársadalmak előbb ipari, majd a 20. század második felében posztindusztriális társadalmakká alakultak át, alapvetően racionalizálódott az egész társadalmi élet, s az egyének felszabadultak korábbi erős lokális kötöttségeikből. Közben olyan társadalmi tér született meg, melyben a közvetlen személyközi kapcsolatok szerepe jelentős mértékben csökkent, de hirtelen megnőtt az

új kommunikációs eszközök szerepe, s az individuumok pedig egyre több intézmény-nyel, szervezettel léptek kapcsolatba (Fejős 1998: 7–14).

Kulcsár Kálmán a magyarországi modernizáció sajátosságai közé sorolta a technikai és az infrastrukturális színvonal gyors emelkedését, a szaktudás szerepének növekedését, a periférián élők lemaradásának tudatos felszámolását, nyugati élet-, jogi- és kulturális minták, intézmények gyors befogadását, az amerikanizációt és a vesztornizációt kísérő egységesülést, a hagyományos értékek, kulturális minták eltűnését, valamint a gondolkodásban és az életmódban bekövetkezett gyökeres változásokat (Kulcsár 1981).

A legújabb városkutatásokban két fontos irányt különíthetünk el. Az egyik a *városbiográfia*, a másik pedig az *urbanizáció- vagy városhálózat-kutatás*. A városbiográfia a hely történeti múltjának lineáris, történeti eseménysorba rendezett, többnyire makrotörténeti megközelítése. Ennek művelői elsősorban helytörténészként azonosítják önmagukat. A városhálózat-kutatás a földrajztudomány ösztönző hatására indult el Magyarországon. A városhierarchia szintjén történő megközelítések a város gazdasági funkcióit (pl. piackörzetek), rang-méret szabály alkalmazását, vagy intézményi és gazdasági faktorok együttes számbavételét vették alapul a városfejlődés folyamatának megragadásához. Ezzel kapcsolatban Gyáni Gábor véleménye az, hogy az urbanizáció-kutatás történhet a városi mikrotörténetírás keretein belül is, amihez a kutatónak nem kell elhagynia az adott település közigazgatási határait, és nem kell bekapcsolódnia a társadalomtudományi jellegű történetírás áramkörébe sem. Fontos azonban, hogy a kutató a várost ne csak a vizsgált társadalmi folyamatok színterének, hanem mint azok éltetőjének is lássa. Ilyen megközelítésben a *város mint folyamat* vizsgálható (Gyáni 2012: 7–10).

A városkutatás elengedhetetlen része az urbanizáció mértékének vizsgálata. Az urbanizáció, Erdei Ferenc klasszikus megállapítása szerint, két részre bontható: egyrészt a *városodásra*, vagyis a városi lakosság számának növekedésére, másrészt a *városiasodásra*, ami a városra jellemző kulturális és társadalmi viszonyok, életminták elterjedését és meghonosodását foglalja magába (Erdei 1974, Pál 2003: 12–13). A fogalom az utóbbi évtizedek nemzetközi kutatásainak eredményeként sokat változott, egyre inkább árnyaltabb lett. Eszerint napjainkban már sokan demográfiai, szerkezeti és viselkedési urbanizációról is beszélnek (Sonkoly 2001: 26), s azokat legtöbbször a modernizáció szerves részeként értelmezik (Pál 2003: 13).

Az anyakönyvek a társadalomnéprajz és a társadalomtörténet elengedhetetlen, fontos forrásai, melyek a demográfiai (házasságkötés, születés, elhalálozás) adatokon kívül számos esetben tartalmaznak olyan bejegyzéseket is, melyek információt nyújtanak egy adott település vagy egy család történetének feltárásához (Varga Gy. 1996: 51, Örsi 1998: 169). Az anyakönyvek vezetése elsősorban az egyház kezdeményezésére indult, hogy elősegítse a házasságkötés törvényességének betartását, megakadályozza a vérferőtözést és a többnejűséget (Örsi 1998: 169). A házasságkötések anyakönyvezésén, pontos nyilvántartásán kívül a születések bejegyzését is fontosnak tartották, mert egyrészt személyes érdek fűződött hozzá, öröklés esetén az utódok pedig ezzel érvényesítették legitim jogukat. Másrészt később a polgári állam szempontjából is fontos volt, mivel felhasználhatták a férfi lakosság besorozásakor. A legkevesebb társadalmi érdek a halálozások nyilvántartásához fűződött, ezért minden bizonnyal a kezdeti anyakönyvek közül ezek a leghiányosabbak (Andorka 1988: 12).

A népszámlálások, a különféle népesség-összeírások és statisztikai felmérések mellett az anyakönyvek a történeti demográfia legfontosabb forrásai közé tartoznak. Az 1870-es évekig, a polgári adminisztráció által bevezetett hivatalos statisztikai felmérésekig, Magyarországon az anyakönyvek tartalmazták a legtöbb és a legrészletesebb információkat az ország és egy-egy település lakosságáról (Andorka 1988: 11). Andorka Rudolf szerint amióta hivatalos országos népmozgalmi adatközlés létezik, vagyis 1876-tól „a demográfiai adatközlés és elemzés szempontjából már a mában élünk, a történeti demográfiai korszak az ezelőtti évtizedekre és évszázadokra esik” (Andorka 1988: 10).

Magyarországon 1625-ben tették kötelezővé az anyakönyvezést (Örsi 1998: 169), de a 18. század kezdetén a népmozgalmi eseményeknek még csak 15–20 százalékát rögzítették (Andorka 1988: 11). A 18. század végére az osztrák adminisztráció is bekapcsolódott az anyakönyvezésbe. II. József az egyházi anyakönyvekről másolatokat készíttetett, és kötelezte azok állami levéltárakban való elhelyezését (Varga Gy. 1996: 51). A 18. század első felében még egy anyakönyvbe (matrikula) írták be a házasságra, születésre és az elhalálózásra vonatkozó adatokat. A 18–19. század fordulóján már több helyen külön könyvekbe, táblázatot készítve jegyezték fel az adatokat.

1895-ben az egyházi anyakönyvezés mellett bevezették kötelezően az állami (polgári) anyakönyvezést is (Örsi 1998: 170). Az egyházi anyakönyvezéshez képest a polgári anyakönyvek egységesebb szempontrendszer szerint készültek, ennek ellenére ezeknek is megvan a hiányossága. Elsősorban kevesebb személyes információt tartalmaznak, továbbá időnként az adatok mennyisége is változik. Például az általam vizsgált házassági anyakönyvekben 1895–1906 között feljegyezték a házasságkötés idejét, a házasulandók nevét, vallását, születési évét, születési és lakóhelyét, foglalkozását, szülei foglalkozását és lakóhelyét, valamint a két tanú nevét. Ezzel szemben 1907–1921 között már hiányzik a bejegyzések közül a házasulandók születési helye, a szülők foglalkozása és lakhelye. Ezt követően 1950-ig ismét beírták a születési helyet, de a szülőkre vonatkozó adatok továbbra is hiányoznak.

Erdélyben kezdetben magyar nyelven vezették a polgári anyakönyveket, azonban az első világháborút követően a román államhatalom már kötelezővé tette, még a színmagyar falvak magyar tisztviselői számára is, a román nyelven történő anyakönyvezést. 1921-től napjainkig Erdélyben kizárólag csak román nyelven történik a világi anyakönyvezés.¹¹ Ennek eredményeként gyakran eltorzított (elrománosított) család- és utónevekkel találkozunk az anyakönyvekben.¹²

Az európai városrendszerek kialakulásának első évszázadaira nem jellemző sem a demográfiai, sem a viselkedési urbanizáció, azonban már akkor jelentős változások történtek a városok közötti csere és kapcsolattartás terén is. A nyugat-európai országok közül elsőként Angliában és azokban a városokban történtek lényegi változások, ahol a gazdasági fejlődés alapját elsősorban az ipar meg a távolsági kereskedelem jelentette. A távolsági kereskedelemmel foglalkozó városok előnye legtöbbször abból származott, hogy nem volt szükségük jelentősebb területi kiterjedésre. A helyhez kötött kereskedő városok gazdasági alapját elsősorban a mezőgazdaság je-

¹¹ Csupán Észak-Erdély Magyarországhoz csatolásakor, 1940 és 1945 között tértek vissza a magyar nyelvű anyakönyvezéshez.

¹² Például: Gyula = Iuliu, László = Vasile, Dénes = Dionisie, Ilona = Elena, Erzsébet = Elisabeta.

lentette. A két gazdasági rendszer legtöbbször jól kiegészítette egymást (Sonkoly 2001: 20–22).

Az urbanizáció egyik fokmérője a migráció és a szorosan hozzá kapcsolódó társadalmi mobilitás. A társadalomtudományokban a migráción az egyének és családok különböző települések közötti térbeli mozgását, társadalmi mobilitáson pedig az egyének, családok különböző társadalmi osztályok és rétegek közötti elmozdulását értik. Habár számos esetben külön vizsgálják őket, a két egymáshoz közeli társadalmi jelenségben, folyamatban sok a hasonlóság, ugyanakkor elemzési módszereik is eléggé közel állnak egymáshoz (Andorka 2006: 233).

Az urbanizációt, a legegyszerűbb definíciók szerint, sokan olyan folyamatként határozzák meg, melynek során a városi népesség száma hirtelen jelentős mértékben gyarapszik, egy adott térben gyorsan koncentrálnak. E leegyszerűsítő definíciókkal szemben én leginkább Pásztor Gyöngyi meghatározását fogadom el. „Az urbanizáció pedig ennél több: sajátos, városinak tekintett életmódot, magatartási mintákat, a társadalmi kapcsolatok meghatározott minőségét jelenti. Egy település lélekszáma vagy népsűrűsége nem jelenti föltétlenül annak városi voltát.” (Pásztor Gy. 2006: 37.)

A téma kutatásában főként az erdélyi, illetve a székelyföldi városkutatás területén megjelent kiadványok eredményeire fektettem hangsúlyt, tehát elsősorban a Sonkoly Gábor és a Pál Judit által közzétett szakszerű szintézisek eredményeire támaszkodtam (Sonkoly 2001, Pál 2003).

Az urbanizációval egyidejűleg a 19. századi magyarországi és erdélyi társadalomban megjelentek olyan egyesületek is, melyek jól meghatározott művelődési és gazdasági célok megvalósításáért alakultak, ugyanakkor jelentős szerepet játszottak a polgárosodás felgyorsításában és kibontakozásában is. A városi és falusi egyesületek kutatása Magyarországon az 1980-as években bontakozott ki. Például Bősze Sándor a dualizmuskori Somogy egyleteinek tipológiáját készítette el, ahol már akkor különböző gazdasági, szakmai-önképző, kulturális, politikai, társadalmi, segélyező, munkás és sportegyesületek működtek. Más közhasznú egyesületek pedig helyi múzeum, színház, park és fürdő alapítását tűzték ki célul. Míg azoknak száma 1867–1887 között viszonylag alacsony volt, tehát az egyesületi élet lassan bontakozott ki, 1888–1914 között már látványosan gyarapodott számuk, így a somogyi egyletek közel 80%-a a „békebeli” időszakban alakult (Bősze 1987).

Nagy Beáta három olyan budapesti kaszinó működését, tagságát és annak területi megoszlását vizsgálta, melyek jelentős szerepet játszottak a fővárosi elit rétegek társaséletében. Levéltári források alapján bemutatta, hogy a fővárosi Nemzeti Casinó tagságát elsősorban gazdag földbirtokosok, diplomaták, gyárigazgatók és minisztériumi tisztviselők alkották. Az Országos Kaszinó működésében már a polgári foglalkozású (vállalatigazgatók, gyárigazgatók, bankárok, ügyvédek, jogászok és tanárok) köztisztviselők játszottak meghatározó szerepet. A Lipótvárosi Társaskör tevékenységében pedig a gyárigazgatók, vállalatigazgatók és ügyvédek mellett jelentős számban (50% felett) vettek részt szakértelmiségiek, például közgazdászok és mérnökök. Az elemzett kaszinók tagságának lakóhelye a főváros térhasználatának társadalmi szegregáltságát is tükrözte (Nagy B. 1987: 70, Gyáni 1995).

Tóth István a Felvidéken alapított szlovák egyesületek anyagi és etnikai hátterét, hatásait vizsgálta meg, melyek végül is a gazdasági élet fokozatos etnicizálódását eredmé-

nyezték (Tóth I. 1987). Tóth László közleményében arra mutatott rá, hogy a 19. század végén alakított egyesületek nemcsak a társas kapcsolatok és formák intézményesülését, valamint egyfajta kasztosodását, hanem egy újfajta nyilvánosság és közéletiség kialakulását is eredményezték (Tóth L. 1987: 45–51). Az akkor alapított civil egyesületek, intézmények hatékonyan mind hozzájárultak a polgári nyilvánosság és kommunikáció alapvető társadalmi rétegének, bázisának a kialakításához is (Habermas 1993: 41–42, Gyarmati 2005: 65–138).

Pásztor Gabriella legújabb balmazújvárosi kutatásai azt jelzik, hogy ezek az új társadalomszervezési formák (pl. polgári olvasóköri, kaszinói, 48-as kör, katolikus otthon, földműves- és iparegyesület) egészen a második világháború végéig, tehát a szocialista hatalomátvételig, messzemenően elősegítették nemcsak a nagyvárosok, hanem a vidéki mezővárosok és falusi települések kultúrájának polgárosodását is, mivel számos polgári mintát forgalmaztak és közvetítettek. Legtöbbször a helyi társadalomnak csak egy-egy jól meghatározott rétegét, csoportját mozgósították. Azonban fontos szerepet játszottak nemcsak a szűkebb tagság életében, hanem a szélesebb, lokális közösség, társadalom kommunikációjában, informálásában, oktatásában, szórakozásában, a társas normák formalizált ellenőrzésében, a nemzeti ünnepek meghonosításában, a fiatalok párválasztásában, valamint a vezetőszeretpet vállaló férfiak presztízsszerzésében és versengésében is (Pásztor Á. 2003, 2004, 2006).

A kézdivásárhelyi egyesületi élet kutatásához számomra a legjelentősebb elméleti és módszertani támpontot Tóth Árpádnak a budapesti egyesületekről írott munkája jelentette (Tóth Á. 2005). A Kézdivásárhelyen működő egyesületek tipologizálását tehát elsősorban az ő eredményei alapján végeztem. A vizsgált időszakban Kézdivásárhelyen összesen 60 egyesületet tudtam beazonosítani. Majd részben a Tóth Árpád besorolása szerint csoportosítottam azokat, de módszertani szempontból és a helyi sajátosságoknak köszönhetően célszerűnek láttam rendszerének kibővítését is. Az általam összeállított egyesületi kataszterben nyolc nagyobb csoportba soroltam az egyesületeket. Ugyanakkor elkészítettem egy olyan, mellékletekben olvasható adattárat is, mely röviden bemutatja a kézdivásárhelyi egyesületi élet szervezésében és vezetésében jelentősebb szerepet vállaló személyeket. Az ábécérendbe szerkesztett névjegyzék tartalmazza a közéleti személyekre vonatkozó legfontosabb adatokat és az egyesületekben betöltött tisztségeiket is.

A kézdivásárhelyi egyesületek ismertetésénél elsősorban azt igyekeztem bemutatni, hogy ezek az öntevékeny csoportosulások, intézmények milyen szerepet játszottak a polgári életminták, értékek közvetítésében és elterjesztésében. Ezeknek az öntevékeny intézményeknek elsősorban azért volt sikeres beépülése a város korábbi intézményrendszerébe, mivel segítségükkel hatékonyabban megvalósult egy újfajta polgáriarodó társadalmi környezethez való igazodás (Szilágyi 2000: 575).

A legújabb ökológiai szempontú városkutatások általában nagy hangsúlyt helyeznek a városi tér és a társadalmi élet kapcsolatának elemzésére, valamint értelmezésére is (Cannadine 1995, Gyáni 2007, Szijártó 2008: 219–246, Szabó L. 2008: 100–196). Ki hangsúlyozzák, hogy a városi tér elrendezése, használata egyáltalán nem véletlen, mivel az szorosan összefügg a természeti környezet adottságaival, a gazdasági élettel, a helyi társadalom szerkezetével, belső tagoltságával, az adminisztrációval, intézményekkel, úthálózzal, kommunikációs eszközökkel és csatornákkal stb. Éppen ezért egyetlen

társadalmi csoport, intézmény térbeli elhelyezkedése sem véletlen, azt számtalan szabály határozza meg. Minden sajátos funkciók és jelentések rendjén foglalja el helyét egy város terén belül. Minden elem ebben a térben sajátos funkciót tölt be, speciális szerepet játszhat a település adminisztratív, gazdasági, egyházi, oktatási, családi, művelődési és szabadidős életében (Cannadine 1995).

Henri Lefèbvre kutatásainak eredményeit, hogy a városok tere szoros kölcsönhatásban áll azoknak társadalmi környezetével, Pásztor Gyöngyi fogalmazta meg summásan: „Ebben az értelemben a társadalmi viszonyok nem csupán személyközi vagy csoportközi kapcsolatokat jelentenek, hanem a környezettel, ez esetben a városi térrel való viszonyt is. Ezáltal a tér a társadalmi berendezkedés részévé válik, a városi tér nem csupán fizikai, hanem társadalmi tér is egyben. A társadalmi térnek kettős szerepe van: keretet szab, azaz meghatározza a lehetséges tevékenységeknek a halmazát, bizonyos habitusokat indukál; viszont a tér az emberi tevékenység produktuma, hiszen az emberek a várost nem csak felépítik, hanem szükségleteik függvényében újra- és újraalakítják. Ebben az értelemben a város tulajdonképpen a társadalmi viszonyok térben való objektívációja.” (Pásztor Gy. 2006: 33, Gyáni 2007.)

David Cannadine angol történész a fejlődő város által kialakított fizikai formákat *térformáknak*, míg a városban élő emberek társadalmi viszonyait *társadalmi alakzatoknak* nevezte. A kettő közti elméleti és empirikus kapcsolatok vizsgálata a városföldrajzosoknak és a társadalomtörténészeknek egyaránt gazdag, szerteágazó vizsgálati terepet és témát jelentett. Megállapítása szerint a részletkutatások eredményei még a 20. század végére sem tették lehetővé egy összefüggő elmélet kidolgozását a különböző társadalmi osztályok és a térbeli szegregáció közötti viszony, kapcsolat magyarázatára (Cannadine 1995).

A városi tér folyamatos átalakítása rendszerint az alapvető gazdasági és társadalmi érdekek mentén történik, de azt sok esetben kulturális tényezők is meghatározhatják. Ennek során újabb és újabb jelentésekkel ruházzák fel a tér egy adott pontját, s ebben a jelentésepítésben elsősorban a helyi elitnek van kezdeményező és meghatározó szerepe. Egy-egy adott város társadalmi csoportjai (pl. kézművesek, polgárok, értelmiségiek, római katolikusok, reformátusok, magyarok, románok stb.) folyamatos küzdelmet folytatnak a tér elfoglalásáért, megjelöléséért, új jelentésekkel való felruházásáért (Pásztor Gy. 2006: 34–36).

Az egyesületek működése Kézdivásárhely korábbi térhasználatában is jelentős változásokat hozott. Elsősorban a *publikus* és a *privát* tér sajátos használatát tette lehetővé, ahol újabb specifikus viselkedési formák honosodtak meg. A szabadban eltöltött idő egyre nagyobb teret kapott a polgárság körében, ami a térhasználat gyökeresebb megváltozását is eredményezte.

A városvizsgálattal foglalkozó kutatók figyelme tehát fokozatosan a tér és a helyi társadalom emberközpontú elemzésére és értelmezésére is kiterjedt. Ez viszont már nem volt kutatható a korábbi makrotörténeti módszerekkel, így az 1990-es évektől ennek vizsgálata egyre gyakrabban mikrotörténeti szinten történik. Gagy József szerint a mikrotörténet „olyan történetírói kísérlet, mely arra törekszik, hogy a társadalom jelenségeit, a társadalmat nem mint sajátos tulajdonságokkal rendelkező objektumot, hanem mint folytonosan alkalmazkodó konfigurációk között létező, s folytonosan módosuló viszonyokat értelmezzék” (Gagy 2009: 25–26).

Ezen a területen Gyáni Gábornak a budapesti városi társadalom térhasználatával kapcsolatos eredményei határozták meg alapvetően vizsgálataimat (Gyáni 1999). Éppen ezért dolgozatomban Kézdivásárhely publikus térhasználatát az ő eredményeire támaszkodva vizsgálom meg és mutatom be. Tudatában vagyok annak is, hogy a városi tér valójában egy olyan kontextus, melynek alapvető sajátossága a sokféleség (Pásztor Gy. 2006: 69). Henri Lefèbvre-hez hasonlóan úgy látom, hogy Kézdivásárhely térvilágának is számtalan fizikai, mentális, társadalmi és kulturális vetülete van, melyeknek különböző formái időben folyamatosan változtak, tehát a teret is sajátos konstrukciónak, történeti folyamat eredményének tartom (Pásztor Gy. 2006: 72). A lokális tér, társadalom, kultúra és identitás kapcsolatát, valamint reprezentációját (Moscovici 2002) elsősorban korabeli képeslapok és magánfényképek segítségével mutatom be.

